

UDK 821.163.42.09Šojat, I.-31
82:32

Prethodno priopćenje / Preliminary communication

Primljeno 2. 2. 2023. / Received 02-02-2023

DOI: 10.38003/zrffs.17.7

Sanja Tadić-Šokac
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
HR-51000 Rijeka, Sveučilišna avenija 4
sanja.tadic.sokac@uniri.hr
<https://orcid.org/0000-0002-9573-1353>

POLITIKA U ROMANU *UNTERSTADT* IVANE ŠOJAT

Sažetak

Ivana Šojat u romanu *Unterstadt* izmjenjuje priče o osobnim sudbinama s pričom o službenoj povijesti i time pripovjedačica naglašava da je raskorak između službene povijesti i sudbina junaka djela nepremostiv. Autorica tematizira 'politička zla, zla političke moći/vlasti' sukladno Ricoeuverovu stajalištu po kojemu se upravo »zahvaljujući politici razvijaju specifična zla, koja upravo i jesu politička zla, zla političke moći/vlasti.« Ona se ne mogu podvesti pod nešto drugo, posebno se ne mogu svesti na ekonomsko otuđenje. U romanu se *Unterstadt* eksplicitno pokazuje kako politika djeluje na članove nekoliko generacija jedne obitelji njemačkog podrijetla. U djelu je uspostavljena veza između književnosti i politike te političkog, a da se pri tome nije ugrozila autonomija dvaju polja. O tom književno-teorijskom pitanju pišu mnogi teoretičari. Među njima ističem stajalište J. Derridaa izneseno 1992. godine u intervjuu *This Strange Institution Called Literature: an Interview with Jacques Derrida*. U njemu književnost motri kao modernu instituciju neodvojivu od moderne institucije demokracije. On smatra da autor književnošću može izreći sve što želi, a da pritom ostane zaštićen od svakog tipa cenzure (političke, religijske, nacionalne). Ta je sloboda koju mu književnost nudi »moćno političko oružje, koje ipak može u trenutku biti neutralizirano kao fikcija.« U romanu *Unterstadt* prisutna je snažna kritika politike i zla koji se nemilosrdno obračunavaju s pojedincima i cijelim obiteljima u viorima povijesnih zbivanja. Ovo se djelo Ivane Šojat daje u potragu za odsutnim temeljima društvenosti, a čitatelj se iz vlastite izloženosti društvenim pojavama i njihove nečitljivosti javlja kao subjekt koji krijumčari značenja preko interpretativnih granica. *Unterstadt* nas, još jednom, opominje i poziva da ne zaboravimo strahote koje je čovjek sposoban počinuti.

Ključne riječi: Ivana Šojat, politika, povijest, sjećanje, *Unterstadt*, zlo

1.

Pojava romana *Unterstadt* Ivane Šojat 2009. godine bila je zapažen događaj u hrvatskim književnim krugovima. Roman je dobio brojne nagrade (nagrade Vladimir Nazor 2009., Ksaver Šandor Gjalski 2010., Fran Galović 2010. te Josip i Ivan Kozarac 2010.) te je uspješno dramatiziran i uprizoren u Hrvatskom narodnom kazalištu u Osijeku (Ljubić 2012). Brojni ga kritičari analiziraju u svojim osvrtima. Za Jagnu

Pogačnik on je prikaz životnog puta četiriju generacija žena koje preživljavaju burne povijesne događaje (Pogačnik 2010). Od priče o sudbini jedne obitelji on prerasta u priču o jednome gradu i šire, u priču o jednoj zemlji. Boris Postnikov uspoređuje ga s romanom *Povijest moje obitelji od 1945. do 1991., i kasnije* Ivane Sajko:

Oba 'pokrivaju' bliske teme (Drugi svjetski rat, prešućeni partizanski zločini, Domovinski rat...), oba igraju na poznatu strategiju kadriranja velikih društvenih, ideoloških i političkih prevrata i manevara kroz kaleidoskop obiteljskih odnosa i oba pritom slijede matrilinearnu logiku iscertavanja obiteljskoga stabla, afirmirajući ženske likove nasuprot dominantnim patrijarhalno-mizoginim kulturalnim obrascima (Postnikov 2010).

Za razliku od izraza I. Sajko, koji je izrazito reduciran, u tekstu I. Šojat brojne su 'potrošene usporedbe', česta su 'slabo motivirana opća mjesta' i neuvjerljive dijaloške dionice. Ipak, za djelo *Unterstadt* utvrdio je da se odlikuje 'upečatljivim i svježim' rukopisom (Postnikov 2010). Strahimir Primorac dovodi roman *Unterstadt* I. Šojat u vezu s hrvatskim obiteljskim romanima koji problematiziraju povijesne promjene (npr. s *Jadranskom trilogijom* N. Fabrija, s *Kolarovima* H. Hitreca i dr.). Specifičnost tog romana jest oslikavanje sudbine folksdojčera kao teme koja je dugo vremena bila prešućivana te usmjerenost na ženske likove (Primorac 2010). Sablić Tomić ističe da Ivana Šojat »na temelju arhivske građe, nakon pročitanih knjiga, nakon odslušanih priča brojnih svjedoka vremena (...) oblikuje kaleidoskop iz života nekoliko osječkih obitelji njemačkih korijena (Sablić Tomić 2010).« Za nju je to 'Bildungsroman' dvadesetog stoljeća o multikulturnom prostoru. Poseban je naglasak na opisu sudbine njemačke obitelji prikazane u nekoliko generacija. Saša Ćirić ističe da su likovi Nijemaca u romanu prikazani kao nevine žrtve povijesti koje stradavaju tijekom rata ili neposredno poslije njega. Ostatak svojeg života provode potiskujući traume i bolna sjećanja. Nezaslužena patnja i tabuizirana tragedija okosnica su povijesne svijesti romana, a teme poput holokausta ili nacističkih zločina nad drugim narodima potisnute su na marginu pripovijedanja (Ćirić 2012). Vladimir Geiger daje pregled napisa o folksdojčerima u hrvatskoj književnosti (Geiger 2012: 387) i za roman *Unterstadt* Ivane Šojat tvrdi da je važan »iskorak i nastavak literarnog promišljanja povijesti i sudbine hrvatskih Nijemaca, koje je na široka vrata u hrvatsku književnost 1990. godine uveo Ljudevit (Ludwig) Bauer romanom 'Kratka kronika porodice Weber' (Geiger 2012: 388).« Naglašava da su pobjednici stvorili sliku povijesti u kojoj su sebi pripisali ulogu Dobra, a poraženima ulogu Zla. Folksdojčeri su osuđeni na tešku i mučnu sudbinu o kojoj je nužno progovoriti. Dean Durić tvrdi da *Unterstadt* prikazuje načine na koje se pamćenje može problematizirati u književnosti. U dijalogu s kulturnim okruženjem i u dijalogu s prešućenom povijesti folksdojčera u gradu Osijeku tijekom dvadesetog stoljeća propituje odnos pamćenja i povijesti, pamćenja i društvene moći i kaže: »Ostvarenje dobiva priliku da u formi umjetničkoga djela propituje povijesne prijepore, što čini iz osobite perspektive (Durić 2018: 110).« Sanja Franković u knjizi *Vrijeme zvonika, gradova i pojedinca* ističe utjecaj povijesti na intimnu sferu obitelji u romanu *Unterstadt* I. Šojat (Franković 2020: 237–245).

2.

U romanu *Unterstadt* Ivane Šojat priče o osobnim sudbinama izmjenjuju se s pričom o službenoj povijesti. Time pripovjedačica naglašava da je raskorak između službene povijesti i sudbina junaka djela nepremostiv. Povijest se nameće kao mučiteljica života, kao zlo koje se obrušava na svakog protagonista ponaosob:

Rušitelji i graditelji vazda naskakuju na klackalicu povijesti, krevelje se, belje i mahnito drndaju 'pošteni puk'. I dok ovi prvi raspojasani ruše gradove, pa čak i čitava carstva, dok na šahovskoj ploči zemlje kao pijune šalju žive, prave ljude u zasjede lauffera, ti pravi ljudi, taj 'pošteni puk' može samo prosvjedovati po birtijama, mlatiti praznu slamu po trgovima, gundati i rogoboriti. Ako im je, dakako, mozak bistar, a oči širom tvorene. (Šojat 2016: 125)

U razgovoru Katarine i stare obiteljske prijateljice Jozefine pripovjedačica još jednom iznosi svoje mišljenje o povijesti:

›Što povijest zasere, generacije ne mogu ispraviti!«, odmahnula sam rukom pokušavajući biti pametna.

›Nije tu povijest ništa kriva, nego ljudi. Miješaoš babe i žabe, Kati«, ponovno mi se unosila u lice. Oči su joj bile kristalno modre, oprane. Više nije plakala, bila je srdita, onako kako je znala biti na moga tatu kada bi je zbog nečega zadirkivao.

›Povijest je« počela je mahati rukama i kolutati očima, ›nešto, nešto, kako da kažem, nešto što ne možeš opisati, ljudi prave, grade povijest, a ne povijest ljude. Ne govori gluposti, Kati! Ne govori takvo što! Nije ta tvoja neka povijest Reisnerovima, Šeperovima, Povichilovima i drugima oduzela tvornice i kuće, nije me ona izbacila iz kuće i otjerala u logor, nego ljudi. Gramzivi, zavidni, prokleti ljudi koji su htjeli moje, kojima su okolnosti omogućile da u jednom danu steknu ono što su drugi stjecali godinama, generacijama. Lopovi!« Sve je to izgovorila u dahu pa se zadihana, preznojena i blijeda zagledala u strop i prekrizila. ›Bože mi prosti!« rekla je naposljetku. (Šojat 2016: 308)

Povijest se u djelu *Unterstadt* Ivane Šojat uglavnom ostvaruje kao ideologija/politika, a dominantan je njezin oblik zlo, oličeno u stradanjima i patnjama ljudi. Zlo u romanu vlada likovima i ono nemilosrdno kroji njihove sudbine. Šojat naglašava da je zlo sastavnica svakog čovjeka i da se ono ne da iskorijeniti ni ljudskom ni kakvom božjom/božanskom intervencijom. Zato se zlo javlja u svim vremenima i u svim sredinama. Povijest se nadaže kao iskustvo bez kojega nije moguće do kraja razumjeti suvremenost. Ona u svojem kretanju otkriva što smo naslijedili, ali i što pamtimo, kolektivno i osobno.

Pamćenje u sebe ne prima proizvoljnu građu, nego uvijek počiva na manje ili više rigidnom izboru. Zaborav je zato konstitutivni dio pamćenja (Assmann A. 2011: 67). O prošlim događajima stvaraju se kolektivna i individualna sjećanja. Ona se međusobno razlikuju po onome što se pamti (npr. činjenice, podatci) i koliko se pamti te po onome kako i što prošlost predstavlja. O tome svjedoči Katarina Pavković u romanu:

Ništa je ne znam. U ovoj se kući uvijek samo šaputalo, sve umatalo u šareni celofan. Sve dok baka nije poludjela! Da, tako je to nazivala moja draga majka! Kad je baka konačno progovorila o svemu, moja ju je majka čistunica prozvala ludom, govorila mi da je ne slušam. Da je mogla svezala bi je u potkrovlju i zalijepila joj usta flasterima! Da ne zucne, da slučajno ne kaže nešto što nitko ne bi smio čuti! (Šojat 2016: 46)

Upravo zato i postoje različiti načini sjećanja identičnih prošlih zbivanja (Erl 2010: 7). Sjećanja nisu zatvoreni sustavi. Oni se u društvenoj realnosti uvijek dotiču, ukrštavaju, modificiraju i polariziraju s drugim sjećanjima i impulsima zaborava. Zato sjećanja motrimo u njihovim konstelacijama, spletovima i konfrontacijama (Assmann A. 2011: 9). Pierre Nora u članku *Između pamćenja i historije. Problematika mjesta* (Nora 2006: 23) raspravlja o pamćenju. Tvrdi da mjesta pamćenja postoje jer nestane okruženje pamćenja. Čim postoji trag, distanca, posredovanje, tvrdi Nora, više ne živimo u pravom pamćenju, već u povijesti. Povijest i pamćenje nisu sinonimi, nego su u svakom pogledu suprotnosti. Kako kaže A. Assman, pamćenje je uvijek aktualan fenomen i veza koja se doživljava u vječitoj sadašnjosti. Povijest je, naprotiv, reprezentacija prošlosti. Pamćenje pomjera sjećanje u područje sakralnog, a povijest ga odatle protjeruje. Dok pamćenje izrasta iz grupe čiju je koheziju uspostavilo, povijest pripada svima i nikomu, pa je univerzalna (Assman A. 2011: 82). U trenutku kada prestaje podudaranje povijesti i pamćenja, utjelovljuju se mjesta pamćenja (Nora 2006: 24). Pojam mjesta pamćenja javio se jer su u našem društvu nestali rituali. Mjesta pamćenja stvara, uspostavlja, dekretom proglašava, umjetno i namjerno održava zajednica koja je iz temelja ponesena promjenom i obnavljanjem. Svako mjesto pamćenja istovremeno je i materijalno, i simboličko i funkcionalno, a razlikuju se po stupnjevima tih triju značenja (Nora 2006: 25). U romanu *Unterstadt* Ivane Šojat vrlo se površno oslikava mimetičko pamćenje (Assman J. 2005: 22-23). Ono je usustavljeno na temelju oponašanja, tj. uči se promatranjem određenog djelovanja koje se zatim nastoji ponoviti. Za junakinju je važno jer joj pomaže orijentirati se u okolini i naučiti radnje koje su nužne za preživljavanje i za njezino postajanje funkcionalnim bićem. Posebno se u romanu inzistira na pamćenju stvari, tj. na pamćenju koje se odnosi na različite objekte s kojima se čovjek susreće tijekom života. Oni za njega dobivaju posebnu vrijednost jer ilustriraju njegovu prošlost i karakter. Poticajan je treći tip pamćenja, tj. komunikativno pamćenje koje je vezano za žive svjedoke i komunikacijske prakse. Ono se razvija u međuljudskim interakcijama u ograničenom vremenskom opsegu i neformalnoga je karaktera. U romanu je vidljivo u razgovorima Katarine i stare obiteljske prijateljice Jozefine. Kulturno pamćenje uključuje prethodna tri tipa pamćenja te je posrijedi formaliziran, institucionaliziran i artificijelan oblik (Assmann J. 2005: 22-23).

U stvaranju lika najmlađe junakinje, Katarine Pavković, uspostavlja se odnos prošlosti, sadašnjosti i prisjećanja. Problematizira se vrijeme i prošlost te se prikazuje tendencija protagonistice da uranja u prošlost. Ona se suočava s traumatičnim odnosom s majkom, koji je obilježen hladnoćom i nerazumijevanjem. U razgovorima s ostarjelom obiteljskom prijateljicom Jozefinom Katarina preispituje svoja stajališta i ulaže dodatani napor da što potpunije ponovo proživi različite događaje iz svojeg djetinjstva. Ne teži njihovu kronološkom opisivanju, nego se pozornost usmjerava na

one najupečatljivije. Brojni su periodi koji su nestali iz njezina sjećanja, pa se njezino djetinjstvo prikazuje kao niz pojedinačnih crtica. Velik dio njih problematizira karakteristike socijalističkog društva u kojem je odrastala. Prikazuje se političko zlo i njegove posljedice u njezinoj obitelji. Kao djevojčica nije mogla pojmiti pozadinu brojnih događaja iako je intuitivno osjećala da iza njih stoje neke važne činjenice, njoj tada strane i nepoznate. O zlu u socijalističkom poretku pisao je u sklopu tumačenja političkog paradoksa i Paul Ricoeur, koji je utvrdio da je čovjekova moć/vlast osobito podložna zlu. U ovom se radu iz njegove perspektive tumače brojne epizode u romanu *Unterstadt* Ivane Šojat.

3.

3.1.

Iskaze o politici pripovjedačica u dijelu romana *Unterstadt* Ivane Šojat, koji se odnosi na život majke Viktorije i njezine djece u međuratnom razdoblju te na početku Drugog svjetskog rata, iznosi u trećem licu. Dijelovi romana u kojima se problematizira razdoblje socijalističkog poretka u FNRJ-u i SFRJ-u iznose junakinje Jozefina i Katarina u prvom licu. Najveći je dio Katarininih iskaza donesen iz infantilne perspektive jer se bilježe zapažanja junakinje koja je u opisivano doba bila djevojčica. O problemima u demokratskom društvu Katarina progovara u prvom licu kao samosvjesna žena. Na taj je način u ovom romanu uspostavljena veza između književnosti, politike i političkog, a da se pri tome nije ugrozila autonomija dvaju polja¹.

Paul Ricoeur u *Političkom paradoksu* promišlja političke strukture čovjekove egzistencije, ponajprije političke moći. Polazi od uvida o autonomiji političkoga prema ekonomskoj i klasnoj strukturi društva. Za glavnu junakinju romana *Unterstadt*, za Katarinu, i polazak u školu bio je velik događaj. »Sa školom kao da sam iz jedne skočila u drugu dimenziju, sve, baš sve se promijenilo. Nisam se odmah snašla (Šojat 2016: 218).« Prvog dana nastave osjeća nelagodu kada u školskome dvorištu majka učiteljicu oslovljava 'Gospodo učiteljice,' a ona joj glasno odgovara: »Drugarica Smilja, drugarica. Nema ovdje više gospode, drugarica (Šojat 2016: 219)!« Tada, kao sedmogodišnje dijete, Katarina nije mogla biti svjesna 'siline sraza svjetova' (Šojat 2016: 219). U školi se Katarina upoznala ne samo sa slovima i brojkama nego i s bratstvom i jedinstvom, s jednakošću, s pričama o partizanskim junacima poput Ive Lole Ribara i Boška Buhe, koji su postali mitska bića i kojima se pjesmama i zakletvama iskazivalo poštovanje.

Za socijalističko je društvo bilo tipično i organizirano odlaženje na sedmodnevno ili desetodnevno ljetovanje, na more. Katarina je sa svojim roditeljima odlazila na more najmanje pet puta, ali svega se toga sjeća u krhotinama. Ono što priziva s nostalgijom jest uzbuđenje koje bi zavlдалo kada bi se ugledalo more: »Ponekad žalim za tim nečim, tim djetinjim osjećajem, veličanstvenim osjećajem uzvišenosti koji sam silno, a uvijek bezuspješno drvenim bojicama željela prenijeti na papir. Jer u posljednje

1 Način na koji se uspostavlja veza između književnosti, politike i političkog, a da se pri tome ne ugrozi autonomija dvaju polja, tema je brojnih kritičkih osvrta. O njoj pišu, npr. Y. Stavrakakis, H. Marcuse, T. Adorno, E. Bloch, B. Brecht, W. Benjamin, G. Lukács, V. Majakovski, P. Bürger, A. Marino, J.-L. Nancy, M. Lacoue-Labarthe, Ch. Mouffe, J. Rancière, A. Badiou, O. Marchart, D. Panagia, É. Balibar, R. Williamsa, O. Davis, G. Rockhill, C. Schmitt i drugi...

mi se vrijeme sve čini tako prizemnim (Šojat 2016: 177).« Po povratku »baka se na moje durila i po nekoliko dana. Razgovor je svodila na frktanje i trešnju glavom. Slike je bilo, ali tona ni za lijek (Šojat 2016: 314).« Majka i baka svađale bi se u kuhinji, a tata bi pobjegao u šupu. Ona kao dijete osjeća da nešto nije u redu. Ne shvaća da je baka ljuta što njezini uživaju u 'blagodatima samoupravnog socijalističkog poretka' (Šojat 2016: 314) zbog zla koje joj je nanio taj poredak.

Ricoeur tvrdi da autonomija političkog prema ekonomskoj i klasnoj strukturi društva dovodi do ne samo specifične racionalnosti države i politike nego i specifičnog političkog zla vezanog za prirodu političke moći/vlasti. On je utvrdio da je specifična racionalnost i specifično zlo dvostruka i paradoksalna originalnost političkoga. U romanu *Unterstadt* Katarini nije jasno zašto njezina baka svake nedjelje na putu do crkve, zastaje i na hladnoći i na suncu pred jednom kućom u Sarajevskoj ulici na broju 17. »Držala bi me za ruku i zurila u tu kuću kao šugav i gladan pas u vrata mesnice. Bilo mi je neugodno, sjećam se, baka bi samo stajala, ukočila se i probljedjela kao kip Svetoga Antuna s ljljanom u ruci. Zbog nečega bih se ježila (Šojat 2016: 130).« Ona kao djevojčica ništa ne zna o konfisciranoj obiteljskoj imovini.

Najveće političko zlo vezuje se za najveću političku racionalnost. Ricoeur smatra da je političko relativno autonomno, što uzrokuje političko otuđenje. Tako u romanu *Unterstadt* Ivane Šojat pripovjedač iznosi opise strahota koje su se događale u poratnom razdoblju u novostvorenoj Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji. Peter je nestao, a Klara s djecom, njezina majka Viktorija i Jozefina s djevojčicom Terezijom završavaju u koncentracijskom logoru u Valpovu. O užasima iz logora u romanu se šuti, tek se navodi da su umrle Klarina Elsa i Jozefinina Terezija. Povratak u rodni Osijek donio je nove užase: njihove su kuće već bile naseljene novim ljudima, a imovina im je popljačkana i raznesena. Klaru s djecom i majkom u njihovu kuću prima njezin novi vlasnik, politički komesar Marko, koji je došao iz Korduna. On se posjednički odnosi prema Klari, koja radi sve kućanske poslove i trpi njegove fizičke nasrtaje zbog djece: »Njoj bi se povraćalo, stvarno bi je obuzela mučnina, želudac bi joj se popeo sve do usta, osjećala bi ga na jeziku. (...) Dizao bi joj se želudac od onog njegova smrdljivog daha u njezinoj kosi, od njegovih ruku koje kao da su joj čupale, kidale komade mesa (Šojat 2016: 361).« Klara godinama živi u paklu samo radi krova nad glavom. Ljudskost u njoj uvijek je pogura da pomogne Marku pri epileptičnim napadajima, ali ne može prihvatiti njegove zahtjeve da je oženi. Tek kada joj kći Marija odraste i uda se za Pavkovića, napustit će svoju kuću koja u socijalističkom režimu pripada drugomu: »Morala je šutjeti. A htjela je vikati, dobri Bog znade koliko je glasno htjela vikati, svima reći za stvari o kojima nitko od 1945. nije smio ni zucnuti (Šojat 2016: 329).« U romanu se opisuje i sudbina roditelja Katarinina oca, čiji su roditelji, Agata i Jozef Steiner, nakon završetka rata odvedeni u logor u Valpovo. U njihovu se kuću uselio deda Dragan. Obitelj Pavković posvojila je Katarinina oca u prosincu 1945. godine i tako ga spasila iz logora. O svemu tome u njihovoj se kući nikada nije govorilo. Otac joj progovara o povijesti svoje obitelji tek na samrtnoj postelji. Njegovim odlaskom ona upoznaje i novu sliku o njegovu životu. Pri tumačenju političkog paradoksa nužno je odrediti stroge granice političkoj sferi i provesti razlikovanje između političkoga i ekonomskoga, piše Ricoeur. U romanu *Unterstadt* opisuje se dolazak ujaka Antuna iz Argentine, u kojoj je gradió čelično-

staklene zgrade, čime se komentira politička emigracija. Ona djevojčici Katarini nije bila jasan pojam, ali nije imala s kime o njemu razgovarati.

Za Ricoeur država je i volja, i upravljanje, i fizička prisila, pa političko kao umna organizacija podrazumijeva politiku kao odluku. Političko ne ide bez politike.² Dok političko postoji samo u velikim trenutcima i na raskrsnicama povijesti, politika je skup postupaka kojima je cilj osvajanje, provođenje i očuvanje vlasti/moći. Ona postavlja problem političkoga zla. U romanu *Unterstadt* Ivane Šojat prikazano je političko razmimoilaženje unutar obitelji. Naime, početak Drugog svjetskog rata u obitelj majke Viktorije Meier donio je nesuglasice među njezinim članovima. Najmlađa kćer Greta vrlo jasno sagledava ratnu situaciju, komentira je i izravno iskazuje svoje mišljenje. Konačan raskid s njihovim uhodanim životima zbog promjena koje je donio rat Klara će doživjeti druge nedjelje travnja 1943. godine na nedjeljnom popodnevnom okupljanju obitelji oko 17 sati kod majke u dnevnom boravku. Greta je upozorila trudnu sestru da su huda vremena, a Klarinu zbunjenost iskoristio je najstariji brat Adolf, pripadnik njemačke vojske, kojemu je pogled bio »strašan, zastrašujuće modar i leden, kao bezdušan, oštar poput bodeža (...) (Šojat 2016: 67-68).« Sukobi među djecom u majke Viktorije izazvali su nelagodu: »Osjećala bi se nevidljivo, krhko, poput staklenog zida između vlastite djece, tanke opne koja svakoga trena može puknuti i pokrenuti krvav bratoubilački rat (Šojat 2016:196)«. Klara u majčinu pogledu upućenu Adolfu iščitava »neku vrstu gotovo bogobojazne nelagode, (...) zagledala je kao da se nećka, kao da ni sama ne zna što bi, kako treba postupiti. Sin si mi, moram ti oprostiti, pustiti da mi tvoje riječi uđu na jedno, a izađu na drugo uho, tako je izgledao Viktorijin pogled uprt u Adolfa (Šojat 2016: 196)«. Klara se ježila, kočila i šutjela »kad god bi Adolf u blagovaonici (...) počeo slavodobitno govoriti o pobjedi arijske civilizacije, svijetu koji netko konačno mora očistiti od gamadi, kada bi govoreći o Židovima, Romima, komunistima, maloumnima, deformiranima, nogom u onoj savršenoj čizmi izvodio kretnje kao da ubija žohara (Šojat 2016: 197).« Užasnuta, majka je mijenjala temu razgovora.

3.2.

Ricoeur smatra da moć/vlast nije isto što i zlo, ali je osobito podložna zlu. Moć/vlast najveća je prilika za zlo i najveća demonstracija zla jer je moć/vlast instrument povijesne racionalnosti države. Ricoeur tvrdi da je to temeljni politički paradoks i nudi rješenje: »Praktično rješenje toga paradoksa, postići da država postoji a da ne postoji u prevelikoj mjeri, moguće je samo demokratskom kontrolom naroda nad državom iznalaženjem institucionalnih tehnika namijenjenih omogućavanju izvršavanja vlasti i onemogućavanju njezine zlouporabe (Ricoeur 2012: 185).« Problem političke moći/vlasti postoji u kapitalističkoj, ali i u socijalističkoj ekonomiji gdje, također, pruža mogućnosti za tiraniju i priziva razne vidove kontrole. Govoreći o autonomiji političkoga Ricoeur tvrdi da je

čine dvije međusobno suprotstavljene crte. S jedne strane političko realizira ljudski odnos koji se ne može svesti na klasni sukob ni općenito na ekonomsko-socijalne tenzije u društvu. (...) S obzirom na tu prvu crtu, čovjekova politička

2 O pojmovima politika i političko raspravlja D. Lalović (usp. Lalović 2012: 171-183).

egzistencija razvija svojevrsnu specifičnu racionalnost, nesvodljivu na vidove dijalektike koji se zasnivaju na ekonomiji. S druge strane, zahvaljujući politici razvijaju se specifična zla koja upravo i jesu politička zla, zla političke moći/vlasti; ta se zla ne mogu svesti na nešto drugo, napose na ekonomsko otuđenje. (Ricoeur 2012: 186)

On tvrdi da ekonomsko izrabljivanje može nestati, a da političko zlo i dalje postoji. Sredstva koja razvija država da bi stala na kraj ekonomskom izrabljivanju mogu postati prilika za razne vidove zlorabe moći/vlasti. Političko zlo može niknuti samo na specifičnoj racionalnosti političkoga. Najveće zlo vezuje se za najveću racionalnost. Političko otuđenje postoji upravo zato što je ono politički relativno autonomno (Ricoeur 2012: 187). Još jedna sličica o načinu života u socijalizmu koje se prisjeća Katarina okupljanje je obitelji i zajedničko gledanje televizijskog programa. U njoj se svjedoči o jedoumlju koje vlada u društvu jer su se važna događanja, kao što je npr. proslava Dana mladosti, prenosila na baš svim programima.

Ricoeur navodi da specifično političko otuđenje postoji zbog autonomnosti političkoga. Kao središte tog problema navodi činjenicu da je država Volja (usp. Ricoeur 2012: 191). Političko je umna organizacija. U nju je nužno uvesti ideju o odlukama od povijesnoga značenja. One na trajan način mijenjaju sudbinu ljudske skupine koju ta država organizira i kojom upravlja. Zato političko ne postoji bez politike. Političko smisao dobiva u naknadnom promišljanju, u 'retrospekciji', a politika se odigrava s mjerom, u 'prospekciji'. Politika je u projektu, istodobno u nesigurnom dešifriranju suvremenih zbivanja i u čvrstoći odluka. Ako je političko bez prekida, može se zaključiti da političko postoji samo u velikim trenutcima, u 'krizama', u 'prekretnicama', na raskrnicama povijesti. Klara misli da je njezin suprug Peter, ugledni odvjetnik, »definitivno poludio i pretvorio se u budalu koja joj je zabranila druženje sa starom školskom prijateljicom, Židovkom Rebekom Weisman (Šojat 2016: 67)«:

Nalakćen na dasku kuhinjskoga prozora, samo je posprno promatrao uplakanu Rebeku. Klara nikada prije nije vidjela da Peter može imati i takve oči: ledene, prazne, šuplje iznutra (...) odgurnuo se i gotovo nasrnuo na Rebeku. (...) Prišao je Rebeki, prestrašenoj, izbezumljenoj, razmazanoj, uhvatio je za ramena, okrenuo te počeo gurati prema vratima, tjerati van. (...) »Raus, frau Weisman, raus! Neprijatelji Njemačke nemaju što tražiti u mojoj kući! Ovo je moja kuća! Raus!« (Šojat 2016: 193)

Taj je čin zgrozio Klaru. Ona tjedan dana ne razgovora sa svojim suprugom. Petera je u njegovoj tvrdoglavosti, ipak, pogodilo njemačko spaljivanje sinagoge u Osijeku: »Nešto se u njemu tad stropoštalo i srušilo, urušilo, ali ne dovoljno, ne toliko da bi prestao biti budala (Šojat 2016: 194).« Rebeku su odveli u izvjesnu smrt i Klara danima dolazi pred njezinu kuću u koju se uselio ustaški časnik sa ženom i dječaćićem Eugenom. Ona živi u svojem svijetu zaokupljena dječicom i »jednog (je) dana samo zaprepašteno primijetila da 'njezin Peter' izgleda nekako 'hantrasto', da mu tijelo izgleda poput glomazne cokule na duši koja se skupila u pranju. Nikome, pa ni samoj sebi nije uspijevala objasniti što joj se to na Peteru doima tako čudnim

(Šojat 2016: 244 -245).« On se učlanio u 'Kulturbund', ali nije otišao u rat. U Osijeku nije bilo ratnih djelovanja, ali je on u kinu redovito pratio ratne vijesti i lomio se u sebi skrivajući to od Klare. Grizao se što joj to taji, a u njemu je vrištalo:

Pošten čovjek vazda odabire stranu, neku ideju za koju je spreman potonuti i u samo grotlo pakla, od koje ne odustaje, a ja ne znam za što bih se uhvatio. Grozno mi je, samo s klatim, kao slabić, kao, ma kao list na vjetru, ništarija! Nijemac sam, Klarice moja, ponosan sam na svoje podrijetlo, na krv koja mi teče venama, a opet... Nijemci s onim ludim diktatorom na čelu čine zlo (...) Ne želim glasno priznati, ali Greta je u pravu, pravda ne ubija ljude po parkovima, ne odvodi ih u logore. Ali ni oni, oni Gretini, (...) ni on nisu ništa bolji. Ni njima ljudski život ne vrijedi ni pišljiva bobla! (...) Revolucije su čudovišta, ne treba nam to! Ne znam kamo bih, ne znam s čime bih pristao potonuti. (Šojat 2016: 245-246)

Ricoeur ističe da političko nije moguće definirati bez uključivanja voljnoga momenta odluke, pa nije moguće govoriti o 'političkoj odluci' bez promišljanja o moći/vlasti. U kretanju od političkoga do politike prelazimo od stupanja na vlast na događaje, od suverenosti na suverena, od države na vladavinu, od povijesnoga uma na moć/vlast. Nastaje ideja o politici u cijelome njezinu opsegu. Politika je »skup postupaka kojima je cilj izvršavanje vlasti/moći, dakle i osvajanje i očuvanje vlasti/moći; što dalje budemo išli, politički će biti svaki postupak kojemu će cilj ili čak jednostavno učinak biti utjecaj na raspodjelu vlasti/moći (Ricoeur 2012: 192).« U *Unterstadtu* se opisuje kako je Katarina gledala partizanske filmove s ostalom djecom, ali joj ona nisu dopuštala da u igri na ulici bude partizanka. Optuživali su je da je Švabo. Oblivena znojem i suzama, s licem koje je plamtjelo, ona pita baku je li istina da su oni Švabe. Kad čuje odgovor, ostaje shrvana: »Zaprepašteno sam je pogledala. Oči su mi skoro ispale, naježila sam se. Odjednom mi je postalo hladno, kao da nemam krvi, kao da mi je srce stalo. »Mi, mi smo zločinci...« Baka je energično tresla glavom. »Nismo, Katarina, nismo, mi smo pošteni ljudi« (Šojat 2016: 225).« Mnogo godina kasnije, kada dolazi u Osijek na majčin ukop kao samosvjesna žena, susreće Marka. Iako joj on nije dopustio da bude partizanka u dječjoj igri rata, ona mu tada više ne zamjera:

Bio je dijete. Čuo je to kod kuće, tamo su ga poučili gradaciji bijede, onome: »Bijedni smo, ali ima onih kojima je još gore.« Svi smo u ulici tad bili podjednako siromašni, zatočenici poslijeratne uravnilovke, od koje se još čitav svijet oporavljao. Svi smo, htjeli-ne htjeli, bili više ili manje jednaki. Samo smo mi, Pavkovići, skriveni iza 'lažnog' imena bili i prokleti Švabe, zvijeri koje ubijaju, ruše, pale. Bilo mi je grozno. Tada. Više nije. (Šojat 2016: 272)

Za Ricoeura politika definirana upućivanjem na moć/vlast otvara problem političkoga zla. Ono postoji zbog postojanja specifičnoga problema moći/vlasti, ali to ne znači da je moć/vlast isto što i zlo. »No, moć/vlast čovjekova je veličina koja je osobito podložna zlu; ona je u povijesti možda najveća prilika za zlo i najveća demonstracija zla. (...) I to zato što je moć/vlast nešto veoma veliko, zato što je moć/vlast instrument povijesne racionalnosti države (Ricoeur 2012: 192).« Katarina u romanu *Unterstadt* Ivane Šojat dijete je koje je bilo zaštićeno u svojoj obitelji od vanjskog svijeta. Ona

nije znala ništa o suvremenim kretanjima u društvu u kojem živi. Socijalizam sa svim njegovim odlikama Katarini je bio posve tuđ u ranom djetinjstvu. O važnosti Tita i primanju djece u pionire u njezinoj se kući nije govorilo. Prvi Katarinini susreti s djecom iz ulice bili su traumatično iskustvo. Na šesti rođendan majka ju je pustila da izađe iz njihova dvorišta i da se igra s djecom u ulici upoznavši djevojčicu Snježanu. Njezin deda Dragan odveo ih je u njihovu kuću i Katarina je prvi put u životu vidjela kipić Tita i slušala priče o Draganovim partizanskim danima. O tim odlikama vlasti u njezinoj se kući šutjelo. Pitanje zašto oni nemaju kipić Tita u kući postavila je u svojoj obitelji: »Bila je nedjelja i svi smo sjedili za stolom kada sam postavila to beskrajno šokantno pitanje koje je kuhinju obavilo tišinom. Tata se zagrcnuo kavom, pa je taj prokleti, na pola jednjaka 'zaglavljen' gutljaj ispljunuo u šalicu da se ne uguši. Mami je šalica ostala u zraku, a baka je prvo probljedjela, a zatim se zacrvjenjela kao da ju je opalila sunčanica (Šojat 2016: 170).« Baka ju je prostrijelila pogledom od čega ju je podišla jeza. Majka se snašla i izjavila da ga ne prodaju u trgovini, inače bi ga kupila. Katarina će kasnije na školskom izletu nabaviti malu Titovu bistu, a majka će je staviti u najdublji i najtamniji dio vitrine čime jasno ističe stajalište obitelji o aktualnoj vlasti.

Ricoeur tvrdi da je država izraz povijesne racionalnosti, pobjeda nad strastima privatnoga čovjeka, nad 'građanskim', pa čak i nad klasnim interesima. Ona je čovjekova veličina najizloženija zlu, ali i najugroženija od njega i njemu najsklonija. U *Unterstadtu* Ivane Šojat obiteljska prijateljica Jozefina svjedoči: »Nije se tu imalo što za izdržati. Nakon rata, kada sve prođe, čovjek jednostavno ne može birati: ili si pobjednik, ili si gubitnik. Nema između. U ratovima i vrazjim revolucijama nema izbora. Nema. Ako si gubitnik, ako preživiš, preostaje ti držati jezik za zubima. Nemaš izbor«, lakonski je odmahнула rukom (Šojat 2016: 309–310).«

»Političko 'zlo' u doslovnom je smislu ludilo veličine, to jest ludilo onoga što je veliko – veličina i krivnja moći/vlasti (Ricoeur 2012: 197)!« Zato čovjek ne može izigrati politiku jer će izigrati vlastitu čovječnost. »Kroz povijest i zahvaljujući politici čovjek se suočava sa svojom veličinom i svojom krivnjom (Ricoeur 2012: 197).« Jozefina u razgovoru s Katarinom kaže:

»Budi razumna, Kati, mi smo ti tada, 1945., bili okupatori, prljavi Švabe, kvislinzi! Morali smo šutjeti. Lako za kuće, kuće se ponovo izgrade, golim rukama ako treba. Ali život! Ubijali su ljude i za manje od kuće. Kao pas, pokraj jaraka. Ovo sve ovo tu«, širila je ruke. Razrogačenih mi je očiju pokušavala dočarati veliko prostranstvo. »Sve ti je to puno kostiju. Puno, kažem ti! Ubijali su ljude kao pse! A poslije, poslije nikom ništa! Kao da se ništa nije dogodilo! (Šojat 2016: 343)

4.

Zanimljiv okvir za poimanje odnosa između politike, političkog i književnosti ponudio je u svojem intervjuu *This Strange Institution Called Literature: an Interview with Jacques Derrida* i J. Derrida. On književnost tumači kao modernu instituciju »povezanu s ovlasti da se kaže sve« (Derrida 1992: 37). Ona je neodvojiva od moderne institucije demokracije. Omogućuje autoru reći sve što može i želi i da pritom ostane

siguran i zaštićen od svakog tipa religijske, nacionalne i političke cenzure (Derrida 1992: 37). Moderna institucija književnosti omogućuje slobodu, pa je kritičar motri kao »moćno (...) političko oružje, koje ipak može u trenutku biti neutralizirano kao fikcija« (Derrida 1992: 38). Na taj način književnost obavlja svoju zadaću kritičkog progovaranja o stvarima o kojima se iz raznih razloga šuti.

U romanu se *Unterstadt* eksplicitno pokazuje kako politika djeluje na članove nekoliko generacija jedne obitelji njemačkog podrijetla. Njezini predstavnici biraju različite političke orijentacije u vihorima Drugog svjetskog rata, ali na kraju ratnih strahota nitko ne izlazi kao pobjednik. Klarin suprug Peter shvaća da i nacisti i partizani čine zločine protiv čovječnosti te se ne priklanja ni jednima ni drugima. U djelu se osuđuju holokaust i poratni partizanski zločini. Povijest divlja dalje i donosi nove strahote preživjelima. Tematizira se poratno konfisciranje privatne imovine. Pojedinci nose zatumljenu bol zbog užasa koje je zateklo njihove obitelji u socijalističkom društvu i o njoj izbjegavaju govoriti. Ipak, prikazuje se ekonomski prosperitet i bolji životni standard u socijalističko doba. Zlo je čvrsto u rukama države. Ona ima vlast nad sredstvima prisile. Bezobzirno je koristi da bi ostvarila svoje ciljeve. Katarina s vremenom otkriva povijest svoje obitelji, ali i racionalizira sve strahote koje je i sama prošla. Ona kritički progovara i o našoj suvremenosti. Uočava zapuštene secesijske fasade u rodnom joj gradu. Ono što razvijena društva u Europi cijene kao vrhunska kulturna dobra, u što ulažu i čime se diče, u našoj je svakodnevici osuđeno na neumitno propadanje. U romanu se problematizira pitanje ratnog profiterstva u Hrvatskoj, ali i nesebične ljubavi prema domovini koja je dovela i do pogibije Katarininina partnera Slavena u Domovinskom ratu zbog čega je ona pokušala samoubojstvo. Ne može si oprostiti pobačaj koji je učinila za vrijeme studija zbog neimaštine. Svjesna je zla koje donosi vlast. Velikodušno ga oprašta i neopterećeno nastavlja sa svojim životom nakon što je prodala obiteljsku kuću. Time je razvrgla sve sponne s rodnim gradom. Ona se obračunala s poviješću koja je bila nemilosrdna prema njezinoj, kao i prema brojnim drugim obiteljima. Povijest je to u kojoj je sudbina pojedinca nesigurna i nestalna. Junak je nemoćan i prepušten na milost i nemilost političkih zbivanja na koja ne može utjecati.

Na navedene se načine i ovaj roman Ivane Šojat daje u potragu za odsutnim temeljima društvenosti. Čitatelju se nude na razmatranje brojni problemi o kojima se progovara u djelu. Time ga se dovodi u novu poziciju. On iz vlastite izloženosti društvenim pojavama i njihove nečitljivosti dolazi u novu situaciju. U njoj se pojavljuje kao subjekt koji krijumčari značenja preko interpretativnih granica.

Literatura

- Adorno, T.W. 1985. „Iznuđeno pomirenje“. U Nadežda Čačinović (ur.), *Filozofskosociološki eseji o književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Assmann, A. 2011. *Druga sjenka prošlosti: kultura sjećanja i politika povijesti*. Beograd: Knjižara Krug.
- Božić-Blanuša, Z. 2014. „Ispisivanje traga: književnost, politika i političko“. *Umjetnost riječi*, 2, 119–137.
- Bürger, P. 2007. *Teorija avangarde*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- Ćirić, S. 2012. *Odmazda i sjećanje*. [http://arhiva.portalnovosti.com/tag/književna-](http://arhiva.portalnovosti.com/tag/književna)

- kritika/ (18. 11. 2015.)
- Davis, O. 2010. *Jacques Rancière*. Cambridge: Malden.
- Derrida, J. 1992. *This strange institution called literature: an interview with Jacques Derrida* (8. 7. 2020.)
- Durić, D. 2018. *Između književnosti i pamćenja: prisjećanje zaboravljenoga*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- Franković, S. 2020. *Vrijeme zvonika, gradova i pojedinca*. Zagreb: Biokova.
- Geiger, V. 2012. „Tematiziranje povijesti njemačke manjine u suvremenoj hrvatskoj književnosti (u povodu romana *Unterstadt* I. Šojat-Kući).“ *Scrinia Slavonica*, 12, 1, 385–394.
- Lalović, D. 2012. „Politička razlika’ kao temeljni spoznajni izazov političke teorije (o pojmovnom razlikovanju politike i političkog)“. *Politička misao*, 1, 171–183.
- Ljubić, Lj. 2012. „Lica s fotografije, *Unterstadt*, prema romanu Ivane Šojat-Kući i dramatisaciji Nives Madunić Barišić, Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku.“ *Kazalište*, 15, 51/52, 10–17.
- Marcuse, Herbert. 1981. „Estetska dimenzija“. U Vjekoslav Mikecin (ur.), *Estetska dimenzija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Marino, A. 1998. *Poetika avangarde: avangardne estetske tendencije*. Beograd: Narodna knjiga – Alfa.
- Mouffe, C. 2005. *On the Political*. London – New York: Routledge.
- Nancy, J.-L. 2004. *Dva ogleda*. Zagreb: Multimedijalni institut – Arkzin.
- Nora, P. 2006. „Između pamćenja i historije. Problematika mjesta.“ U Brkljačić, Maja; Prlenda, Sandra (ur.), *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Goleđen marketing – Tehnička knjiga.
- Panagia, D. 2010. „Partage du sensible’: the distribution of the sensible.“ U Jean-Philippe Deranty (ur.), *Jacques Rancière: Key Concepts*. Durham: Acumen.
- Pogačnik, J. 2010. *Najbolji je roman Ivane Šojat-Kući*. <http://www.jutarnji.hr/najbolji-je-roman-o-osjeckoj-obitelji-ivane-sojat-kuci-/502430> (18. 11. 2015.)
- Postnikov, B. 2010. *Kritika 88. Ivana Šojat Kući*. <http://www.books.hr/kolumne/kritike/kritika-88-ivana-sojat-kuci> (18. 11. 2015.)
- Primorac, S. 2010. *Ivana Šojat Kući: Unterstadt*. <http://www.knjigolov.hr/katalog/Ivana-Sojat-Kuci/Niciji-sinovi/35931> (18. 11. 2015.)
- Rancière, J. 2004. *The Flesh of Words: The Politics of Writing*. Stanford: Stanford University Press.
- Rancière, J. 2008. *Politika književnosti*. Novi Sad: Adresa.
- Ricoeur, P. 2012. „Politički paradoks.“ *Politička misao*, 1, 194–205.
- Rockhill, G. 2011. „Through the Looking Glass: The Subversion of the Modernist Doxa.“ U Rancière, Jacques (ur.), *Mute Speech*. New York: Columbia University Press
- Sablić-Tomić, H. 2010. *Ivana Šojat-Kući: “Unterstadt”*. <http://www.mvinfo.hr/clanak/ivana-sojat-kuci-unterstadt> (18. 11. 2015.)
- Schmitt, C. 2007. *Politički spisi*. Zagreb: Politička kultura.
- Stavrakakis, Y. 2012. „Challenges of Re-politicisation: Mouffe’s Agonism and Artistic Practices.“ U: *Third Text*, 26, 5, 551–565.
- Šojat, I. 2016. *Unterstadt*. Zagreb: Fraktura.

POLITICS IN THE NOVEL *UNTERSTADT* BY IVANA ŠOJAT

Abstract

In the novel *Unterstadt*, Ivana Šojat alternates stories about personal destinies with stories about official history, thus the narrator emphasizes that the gap between official history and the fate of the heroes of the work is insurmountable. The author thematizes 'political evils, evils of political power/authority' in accordance with Ricouer's point of view, according to which "specific evils develop thanks to politics, which are exactly political evils, the evils of political power/authority." These evils cannot be subsumed under something else, especially cannot be reduced to economic alienation. In the novel *Unterstadt*, it is explicitly shown how politics affects members of several generations of a family of German origin. The work established a connection between literature and politics and the political, without jeopardizing the autonomy of the two fields. Many theoreticians write about this literary-theoretical question. Among them, I highlight J. Derrida's point of view expressed in 1992 in the interview *This Strange Institution Called Literature: An Interview with Jacques Derrida*. In it, he sees literature as a modern institution inseparable from the modern institution of democracy. He believes that the author can express whatever they want through literature, while remaining protected from any type of censorship (political, religious, national). This freedom that literature offers the author is "a powerful political weapon, which can nevertheless be neutralized as fiction at a moment's notice." In the novel *Unterstadt*, there is a strong criticism of politics and evil, which mercilessly deal with individuals and entire families in the whirlwinds of historical events. This work by Ivana Šojat is in search of the absent foundations of sociality, and the reader emerges from their own exposure to social phenomena and their illegibility as a subject who smuggles meanings across interpretative boundaries. *Unterstadt*, once again, warns us and calls us not to forget the horrors that humanity is capable of committing.

Key words: Ivana Šojat, politics, history, memory, *Unterstadt*, evil